

FARKAS GÁBOR FARKAS

Az Antiquissima-gyűjtemény és a számítógépes adatbázis*

Nemcsak a könyveknek, hanem az őket őrző könyvtárosoknak is megvan a sorsuk. S nemcsak életüknek, hanem munkájuknak is sok esetben különös története van. Az ismertetésre kerülő ún. Antiquissima-állomány (ahogy az Egyetem megalakítása – 1635 – előtt beszerzett anyagot nevezzük) Dümmerth Dezső felfedezése, aki az 1960-as évek elején az addigi szakirodalmat cáfolva kiderítette, hogy az Egyetemi Könyvtár genezise a 16. században alapított jezsuita kollégiumok bibliotékájára vezethető vissza.¹ Vértesy Miklós ismertette először a könyvtár korai történetének forrásait, majd rekonstruálta az ősnymtatvány-gyűjtemény gyarapodását, amely több ponton kiegészítette Dümmerth kutatásait.² Pajkossy Györgyné és Pálvölgyi Endre kiváló tanulmányokat írt a 17–18. századi jezsuita egyetem életéről és könyvtáráról.³ Tóth András munkáiban, majd a Vértesyvel közösen írt könyvtártörténetben olvashattunk értékes adatokat az államosított – Budára, később Pestre költöztetett – könyvtárról.⁴ Az 1980-as évek elején Dümmerth munkáját folytatta – kódextörédek kutatásá-

* Rövidített formában elhangzott 1995. december 5-én Budapesten (OSzK) *A XVI–XVIII. századi könyvek számítógépes feldolgozásának problémái* című konferencián. (továbbiakban *Konferencia* 1995) A munka első szakaszában segítségemre volt Barabás László Barna (SzTAKI), akinek itt mondok köszönetet.

¹ DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése*. (továbbiakban: DÜMMERTH 1963) = Magyar Könyvszemle (továbbiakban MKsz) 1963. 43–58. – Uő.: *A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai*. (továbbiakban: DÜMMERTH 1964) = MKsz 1964. 292–309. – Uő.: *Az Antiquissima-gyűjtemény III. kollekcója*. L. Egyetemi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban BEKK), Ms G 843.

² VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa*. = MKsz 1957. 368–372. – Uő.: *Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményének története*. (továbbiakban: VÉRTESY 1964) = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei II. Bp. 1964. 109–126.

³ PÁLVÖLGYI Endre: *Az Egyetemi Könyvtár 17–18. századi katalógusai*. (továbbiakban: PÁLVÖLGYI 1968) = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei IV. Bp. 1968. 25–61. – PAJKOSSY Györgyné: *Az Egyetemi Könyvtár története 1690–1774*. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei IV. Bp. 1968. 63–88.

⁴ CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp. 1987. 104–105. – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: *A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944)*. Bp. 1982. 1–25.

val egybekötve Timkovics Pál, aki újabb kötetekkel gazdagította az állományt.⁵ Legutóbb Pintér Márta Zsuzsanna használta fel – igaz főként a 18. századi kéziratok katalógusokat – drámatörténeti kutatásra.⁶ E tanulmány szerzője nem célzott kutatással, hanem a mindennapi könyvtárosi munka közepette bukkant rá eddig még nem regisztrált antiquissimákra.⁷

Az Egyetemi Könyvtár korai történetének sajátossága közé tartozik, hogy nemcsak az egyetem 1635-ös alapítását megelőző fél évszázadból őrzött meg köteteket, hanem kéziratállományában fellelhető két 17. századi katalógus, amely újabb információkat szolgáltat az akkori könyvállományról. A kiadatlan katalógusoknak a magyar művelődés- és könyvtártörténetben elfoglalt helyét jól jelzi az a lehetőség, hogy segítségükkel sikerülhet a nagyszombati egyetem több mint 5000 kötetes könyvtárát – a teljesség igénye nélkül – rekonstruálni.⁸

A rekonstrukció három, egymástól elkülöníthető munkafolyamatban történik:

1. A könyvtár állományában meglévő kötetek bibliográfiai és egyedi feltárása.
2. A két kézirat katalógus szövegkiadása betűhív olvasatban.
3. A források összegzése és adatbázissá formálása.⁹

I.

Az első munkafázis, amelyet Dümmerth kezdett el, a kötetek teljes bibliográfiai feltárásán túl az egyedi jellemzők bemutatására is törekszik. A könyvészeti ellenőrzést szükséges elvégezni az elmúlt évtizedekben előkerült köteteknél is, hiszen a mai segédletekkel feloldható az anonim művek szerzője, s a hiányos impresszum-adatok. Ugyanakkor nem árt elvégezni a kollacionálást a lehetséges kolligátumok, illetve mint ezt egy példán is bizonyítani fogom, a történeti rekonstrukció miatt.

⁵ *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*. Recensuit Ladislaus MEZEY. Bp. 1983.

⁶ PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A budapesti Egyetemi Könyvtár jezsuita könyvjegyzékeinek dráma-kötetei*. = MKsz 1990. 139–147.

⁷ A kutatásról rövidebb beszámoló jegyzetek, táblázatok nélkül: FARKAS Gábor Farkas: *Számítógépes adatbázis az Egyetemi Könyvtár legrégebbi állományáról*. = Iskolakultúra 1997. 5. sz. 48–56.

⁸ BEKK Ms J 1. illetve Ms J 2. – A bibliográfiai leírását l. *Intézményi gyűjtemények Magyarországon 1535–1720*. Összeállította FARKAS Gábor, MONOK István, NÉMETH Noémi. In: *Könyvtártörténeti Füzetek* VI. Szeged, 1989. 36. illetve 103. – A katalógusok szövegkiadása és a könyvtár rekonstrukciója a szegedi *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. (továbbiakban *Adattár*) 17/2. kötetében fog megjelenni.

⁹ A régi könyvek számítógépes adatbázisának problémáiról a hazai és a nemzetközi gyakorlatban l. *Konferencia* 1995. alábbi tanulmányait: W. SALGÓ Ágnes: *A régikönyvek számítógépes feldolgozásának főbb problémái a nemzetközi gyakorlat tükrében*. – P. VÁSÁRHELYI Judit: *Régi hazai nyomtatványok adatbázisainak elvei. Tervek – elképzelések*. – BEECK, Bart Op de: *The cataloguing of old and rare Books in the Royal Library and some remarks on other Belgian libraries*. – A konferencia anyagát l. az MKE Társadalomtudományi Szekciójának vezetősége (Beck I., Haraszi P., Monok I., Murányi L., Sonnevend P.) által terjesztett floppy-lemezen.

Dümmerth, s a reá hivatkozó szakirodalom az ősnny. 471-et tekintette az első antiquissimának, de a possessor-bejegyzéseket tartalmazó, illetve az azt megelőző lap az ősnny. 256-ból származott.¹⁰ Az a₂ és az a₈ fóliót tévesen az előzőhöz kötötték be, valószínűleg 1886-ban, mint az Kudora Károly könyvtárőr egykorú bejegyzéséből feltételezhető. Mindkét ősnnyomatvány, Cicero *Epistolae ad familiares* című művének velencei kiadását tartalmazza az 1487-es, illetve az 1493-as esztendőből. Az ősnny. 256-hoz hozzá volt kötve egy másik könyv, amely a J 1. katalógus szerint a fenti mű 16. századi kiadása (Párizs, 1557). Ez a kötet még 1646 előtt a bécsi Pazmaneumba került, amelyet az esztergomi érsek 1623-ban alapított, s innen került vissza a rend 18. századi feloszlatása után az Egyetemi Könyvtárba, anélkül, hogy sejtettük volna történetét. A J 2. katalógus szerint a Nagyszombatban maradt ősnny. 256-os 1690-ben „sine compactura”, csakúgy mint a most a raktár mélyéből előkerült antiqua, amely jelzi a könyvek erőszakos szétválasztását. A két összetartozó könyv eredetileg fehér hártakötésben volt, s a tulajdonosi bejegyzés szerint 1586 után került a turóci jezsuiták birtokába. Más köteteknél is tapasztalt eljárás sejtetni enged, hogy az új könyvtárpületbe költözés után (1875) alapított ősnnyomatványtárban igyekeztek teljes példányokat „létrehozni” az oktatásban oly fontos klasszikusokból. Így kötötték be a tulajdonosi jegyeket tartalmazó oldalt a másik Cicero kötetbe, amely egyébként nem antiquissima, hiszen 1636-ban szerezték be, ahogy ez az első fólióra írt bejegyzésből látszik. Vértesy Miklós egyébként az 1690-es katalógus alapján jelezte a szóban forgó ősnnyomatvány esetleges antiquissima-gyűjteménybe való tartozását, ám possessor-bejegyzés hiányában ez csak feltételezés maradt.¹¹

A korszak könyvkultúrája jobb megismerésének elengedhetetlen feltétele a kötetek egyedi tulajdonságainak a bemutatása. Minden egyes könyvről, a lehetőséghez mérten, az alábbi jellemzőket tartottam fontosnak kiemelni:

1. A könyv kötése. Az állomány nagy része még az eredeti kötését viseli, általában fehér bőr- vagy pergamenkötést. A később átkötött könyveknél – a katalógusok alapján – kideríthető a legtöbb esetben az eredeti, 16–17. századi kötése. Az 1632-ben elkezdett könyvtárrendezéssel és katalogizálással párhuzamosan azokat is ellenőrizték, a bekötetlen vagy sérült kötésekét újrakötötték, legtöbbször kódexlapokba. Maga Némethi Jakab, ennek az időszaknak a könyvtárosa, a J 1. katalógust is ilyen fragmentumba kötötte, amelynek kötéstáblájá-

¹⁰ DÜMMERTH 1963 – Vértesy 1964 – *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Ed. Géza SAJÓ – Erzsébet SOLTÉSZ. Bp. 1970. XXIX–XXXIII.

¹¹ BEKK, Ms J 1. C. „149. Epistolae Familiares cum enarrationibus, in fol(io) membr(ana) alba, Partis ijs 1557. Idem, cum asserculis, Venetijs 1487.” – BEKK, Ms J 2. C. Humanistae „Eiusdem Epistolae Familiares, cum Com(m)entario folio [18. századi kézírással:] Venetijs 1487. sine compactura 1690.” – Az antiqua raktári jelzete: Egyetemi Könyvtár Nagyraktára (továbbiakban BEK), Hb 2r 35, a possessor-bejegyzése: „Collegij Pazmanianj Cat(alogo) Insc(riptions) 1646.” Érdemes összevetni az 1681-ben készült katalógussal: „Eiusdem Epistolarum Familiarium libri 16. Parisijs 1557 Fol(io) M(embrana) A(lba)” BEKK, Ms J 10/11. fol. 113. – VÉRTESY 1964 – FARKAS Gábor: *Bibliotheca Antiquissima (1586–1635)*. Szakdolgozat. Bp. 1994.

ról a könyvkötő árjegyzékét fejtették le.¹² Az oktatáshoz nélkülözhetetlen, nagy mennyiségű könyvet kellett gyorsan bekötni ebben az időben, így a könyvkötő a legolcsóbb alapanyaghoz, a középkori kódexekhez nyúlt. Az Egyetemi Könyvtár töredékeinek kétharmad része liturgikus kódexekből származnak, amely jól mutatja az adott korszakban elavult könyvek sorsát.¹³

2. A tulajdonosi bejegyzések. A jezsuita rend könyvtárosi gyakorlatában mindig a címlapra – ennek hiányában a kiegészítő impresszum és szerzőségi adatokkal együtt a következő lapra – került egy formulával: rendház nevével és az összeírás idejével.¹⁴ A possessorok időrendbe állíthatók, néhány kivételtől eltekintve összecsengnek a rendtörténettel, vagyis a jezsuiták znióváraljai, vágsellyei és nagyszombati tartózkodásával. Az egymástól jól elkülöníthető tulajdonosi bejegyzések datálását Dümmerth végezte el. Az első nagyszombati korszakból (1561–1567) eddig nem bukkant fel kötet, valószínűleg elpusztult az egész könyvtár az 1567-es tűzvész alkalmával.¹⁵ A legkorábbi possessor-bejegyzés csak az 1589-nél nem későbbi kiadású könyveknél fordult elő. Ismerve azt a tényt, hogy Znióváralján 1586-ban létesült rendház – természetesen könyvtárral felszerelve – és a jezsuita kollégiumban a képzés három évvel később indult meg, az első bejegyzést 1586–1589. közöttre datálhatjuk.¹⁶ A következő tulajdonosi bejegyzések már a kollégium korszakában keletkeztek, három különböző kézírással.¹⁷ A kollégium 1600-ban a jobban megközelíthető Vágsellyére költözött, Znióváralján rezidencia maradt. Rövid, ám intenzív korszak következett, a szépen fejlődő iskolát Bocskai hadai dúlták széjjel 1605-ben.¹⁸

¹² BEKK, Ms U.Fr.1.m. 94.

¹³ J. FODOR Adrienne: *A nagyszombati jezsuiták könyveiről lefejtett kódextöredékek.* = *Ars Hungarica* 1989. 51–56. – Sz. KOROKNAI Éva: *Egy XVI. századi nagyszombati kötőcsoport.* (Oláh Miklós könyvtárának eddig ismeretlen kötéséről.) = *MKsz* 1977. 47–51.

¹⁴ *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu.* E. Ladislaus LUKÁCS. IV. Romae, 1981. 420. „X. Regulae Bibliothaeae (...) Et in omnibus libris scribatur in prima pagina nomen collegii, et significetur librum illum catalogo esse inscriptum hoc modo: Collegii Avenion. Catal. Inscript.” – JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604.* (továbbiakban: JAKÓ 1991) In: *Adattár 16/1. Erdélyi könyvesházak 1.* Szeged, 1991. 11–12.

¹⁵ PÉTERI János: *Az első jezsuiták Magyarországon (1561–1567).* Róma, 1963. 303–304. említi, hogy a tűzvészből kimentettek néhány könyvet.

¹⁶ MESZLÉNYI Antal: *A magyar jezsuiták a XVI. században.* Bp. 1931. – BRAUNECKER M. Margit: *Nagyszombat mint irodalmi központ 1560–1640.* Bp. 1933. – RÓNAY György: *Az ellenreformáció kezdetei.* = *Magyar Kultúra* 1935. I. 110–115. – A turóci könyvtár katalógusa: *Jezsuita könyvtárak 1711-ig. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc és Ungvár.* In: *Adattár 17/1.* S.a.r. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András. Szeged, 1991. 247–256.

¹⁷ A possessorok: 1.) „Societatis Jesu inscriptus Catalogo” [1586–1589] 2.) „Collegij Turociensis Societatis Jesu” [1589–1598] 3.) „Collegij Selliensis Anno 1600.” [1599–1605] 4.) „Collegij Tyrnaviensis” [1615–1635]

¹⁸ A znióváraljai és vágsellyei rendház életéről közöl értékes forrásokat: *Jezsuita okmánytár I–II. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606.* In: *Adattár 34.* S.a.r. BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LÁZÁR István Dávid, LUKÁCS László. Szeged, 1995.

Az egy évvel később megkötött bécsi béke kimondta, hogy a rend nem birtokolhat többé javakat az országban. A könyvtár – rövid bécsi tartózkodás után – 1607-ben ismét Nagyszombatra került, ám a kollégium megnyitására még nyolc évet vární kellett. Forgách Ferenc mellett már ekkor ott tartózkodott állandóan két jezsuita: Pázmány Péter és Dobokay Sándor, a vágsellyei kollégium rektora, akiket a provinciális a turóci prépostság elveszett birtokainak ügyeiért küldött az esztergomi érsek mellé. Előkerült hat könyv, amelyben még a kollégium megnyitása előtt (1612–1615) szerepelt tulajdonosi jegyként Nagyszombat neve, amelyet a jezsuiták tudatos felkészülésének és előrelátásának tulajdoníthatunk.¹⁹

Különös és zavarba ejtő ugyanakkor a Johann Varennio *Syntaxis linguagae Graecae* című kötet kölni kiadásának (1576) harmadik possessor-bejegyzése: „Collegij Tyrnaviensis S(ocietatis) J(esu) Catalogo Inscriptus Anno 1600.”²⁰ Ebben az időben csak Vágsellyén működött jezsuita kollégium, Nagyszombaton pedig nem; a városban 1615-ben indult meg ismét a képzés. A bejegyzés (nagy valószínűséggel) Szentiványi Márton kezétől származik, aki 1690-ben fogott hozzá a könyvtár rendezéséhez. Több kötetnél találtunk az ő kezével bejegyzést, ám egy kivétellel ezek mindig az 1632-es évre vonatkoznak. A másik kivétel a tournoni jezsuita akadémia *Vergilius thesaurus*-a (1588).²¹ Itt Dümmerth feltételezése szerint az 5. possessor-kéz Szentiványié, aki ezt 1690-ben írta a címlapra. Ennek ellentmond, hogy szerepel tulajdonosként a vágsellyei rendház 1600-as évszámmal, majd Némethi Jakab 1632-es bejegyzése „Collegij Tyrnaviensis”. Miért tüntette fel Nagyszombatot még egyszer Szentiványi ezen a köteten, mikor már ott szerepelt Némethi bejegyzése, illetve miért írt vágsellyei dátumot a fent leírt kötet elejére 1690-ben? Az elírás (ti. 1690) ismerve Szentiványi precizitását, két esetben nem valószínű. Mindenesetre eddig két olyan kötet került elő, ahol együtt szerepel Nagyszombat neve az 1600-as évszámmal.

Fontos kérdés, hogy azok a könyvek, amelyeket a rend nem közvetlenül szerzett be – hanem ajándékozás során vagy más módon került a birtokába –, eredetileg kinek a tulajdonában voltak. Külön története van annak a néhány kötetnek, amelyek a kolozsvári jezsuita egyetem könyvtárából kerültek Nagyszombatra. A szakirodalomból ismert öt kötet valószínűsíti azt a feltételezést, hogy a kolozsvári könyvtár jó néhány darabja – a rend Erdélyből való kiűzése után – Nagyszombatonban talált helyet.²² 1588-as medgyesi országgyűlésen a protestáns rendek kikényszerítették a jezsuiták Erdélyből való kitalását. A jelentős értékkel bíró vagyonért versengés indult az osztrák és a lengyel rendtartomány között. Az osztrák provinciális a Znióváralján lassan beinduló kollégium számára – egyebek mellett – a könyveket kívánta megszerezni, biztosítva az erdélyi kollégiumok részére a visszaváltás jogát. Ugyanakkor a lengyelek, attól félve, hogy az osztrákok elsikkasztják ezt a vagyont, arra hivatkoztak, hogy az erdélyi

¹⁹ DÜMMERTH 1963 – pl. BEKK, Ant.Tyrn. 1612/1. vagy BEKK, Ant.Tyrn. 1613/1.

²⁰ BEKK, Ant.Tyrn. 1600/1.

²¹ BEKK, Ant.Tur. I/14.

²² DÜMMERTH 1963 – JAKÓ 1991 – pl. BEKK Ant.Tyrn. 1632/14.

misszió és a kolozsvári kollégium a lengyel rendtartományhoz tartozott. Ebben az időben a kolozsvári könyvtár egy részét Leleszen őrizték, s így történhetett meg, hogy Szántó Arator István önhatalmúlag a turóci és a vágsellyei rendháznak juttatott belőle köteteket. Néhány évvel később, 1595-ben a gyulafehérvári országgyűlés érvénytelenítette a megyesi végzést, s visszaadta a jezsuita rend teljes vagyonát, engedélyezte az iskolák megnyitását. Alfonso Carrillo már 1591-től mindent megtett annak érdekében, hogy a széthordott vagyont – köztük a könyveket – visszaszerezze. Panaszt emelt Szántó intézkedései miatt, majd kérte az osztrák provinciálist, hogy a Bécsbe, Znióváraljára és Vágsellyére vitt köteteket juttassák vissza.²³ Elképzelhető, hogy a nagy sietség miatt nem kolozsvári provenienciájú könyvek is bekerültek a visszaszolgáltatott anyagba, mert a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban ma is őriznek egy kötetet, amely – a possessor-bejegyzés tanúsága szerint – a turóci jezsuita rendházé volt az 1589–1595 közötti időben.²⁴

A városi polgárok közül ketten járultak hozzá, több kötettel, a kollégium könyvtárához: Vályi János²⁵ és Partinger Gáspár²⁶ városi tanácsos. Káldy Ferenc országgyűlési követ, aki 1602-ben Vágsellyén a Mária-kongregáció tagja volt, néhány könyvet adományozott a könyvtárnak. A bejegyzések szerint nemcsak ő, hanem barátai is olvasták–forgatták a köteteket.²⁷ Jelentős gyarapítás volt a katolikus főpapság részéről is. Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek bibliotékájából mindössze egy kötetet őriz az Egyetemi Könyvtár.²⁸ Az 1562-es végrendeletében rendelkezett a nagyszombati házában őrzött könyveiről is, amelyeket az ottani szegény diákokra hagyott. A jezsuiták magyarországi

²³ JAKÓ 1991 – *Adattár* 34. 369.

²⁴ JAKÓ 1991, 411. tétel, Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár C. 51158. – possessor: „Collegii Turociensis S(ocietatis) J(esu) catalogo inscriptus”

²⁵ Vályi könyve: „D. Joannes Valyo Civis Tyrnaviensis dedit Collegio Soc(ieta)tis Jesu Tyrnav(iae) an(no) 1623. in Julio” BEKK, Ant.Tyrn. 1623/2.

²⁶ Partinger könyve: BEKK, Ant.Tyrn. 1622/3.

²⁷ Káldy könyve: „Ex libris Francisci Kaldy et amicos(um) eius nonnunquam A.D. 1598” BEKK, Ant.Tyrn. 1632/22. – NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. (továbbiakban: NAGY) VI. Pest, 1860. 25. – *Adattár* 34. 43. és 253. számú iratát.

²⁸ Oláh könyve: BEKK, Inc. 648. – SZELESTEI N. László: *Oláh Miklós könyvtáráról*. In: *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós*. Szerk. MÓZES Huba. Bp., 1993. 51–69. – Végrendeletét l. *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. In: *Adattár* 11. S.a.r. HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. 56–57. „... reliqui distribuuntur pauperibus scholasticis Tirnaviensibus, qui sunt studiosi” – Az ösnyomtatvány Hartmann SCHEDEL krónikáját tartalmazza (Augsburg, Schönsperger, 1497). Oláh possessora: „Nicolaus Olahus Archieptus (!) Strigoniensis 1557” mellett szerepel még Szentiványi Ferenc 1620-ból származó tulajdonosi bejegyzése. Talán nem merész állítás – ismervé azt a tényt, hogy Szentiványi többi 1620-as bejegyzésű kötet a jezsuitákhoz került még 1632 előtt, illetve előfordult olyan kötet is az állományból, amelyet nem katalogizáltak ekkor, s mégis antiquissima –, hogy a kötet már 1635 előtt is a rend birtokában volt. Sajnos ezt possessor-bejegyzéssel nem tudjuk alátámasztani. Szentiványi könyve pl. BEKK, Ant.Tur. III/2. A turóci kollégium 1594–1599. között szerezte be a könyvet, s utána került hozzá – más kötetekkel – 1620-ban.

letelepítésének másik két szereplője Forgách Ferenc (1566–1615)²⁹ esztergomi érsek és Telegdi Miklós (1535–1586) pécsi püspök possessorai is olvashatók néhány kötet címlapján.³⁰ Ismert Novák Miklós (meghalt 1636-ban)³¹ esztergomi kanonok, Szuhai István (1551–1607)³² nyitrai püspök és Babóthy Ferenc (meghalt 1632-ben) esztergomi kanonok kötődése Nagyszombathoz, így nem véletlen, hogy egy-egy kötet belekerült a gyűjteménybe.³³ Francesco Barberini (1597–1679) bíboros, a római Barberini-gyűjtemény alapítójának a könyvadománya ritka kivételként áll a sorban.³⁴ Érdemes még megemlíteni Thurzó György (1567–1616)³⁵ nádor illetve Kovacsóczy Farkas (1540–1594) erdélyi kancellár tulajdonában volt könyveket, amelyek mutatják a beszerzések sokszínűségét.³⁶

3. A használatra vonatkozó adatok. Jelzem a használat mélységét és a formáját. Fontos kideríteni, hogy tulajdonosa végig olvasta a könyvet vagy csak bele-nézett. Gyakori a tartalmi kiemelés és megjegyzés a margón. Néhányszor, főleg neves tulajdonos esetében, találtunk család- vagy magyar történehez kapcsolódó feljegyzéseket.³⁷ Az eddigi vizsgálatok nem hoztak új eredményeket az ol-

²⁹ Forgács könyve, előtábláján supralibrosszal: „F(ranciscus) F(orgách) E(piscopus) N(itriensis) 1598”. BEKK, Ant.Tyrn. 1632/16.

³⁰ Telegdi könyve. BEKK, Ant.Tyrn. 1633/3. raktári jelzete BEKK, Inc. 427. Érdekes, hogy a nagyszombati jezsuiták csak 1633-ban katalogizálták, elképzelhető, hogy addig valakinek a tulajdonában volt.

³¹ Novák könyve: „Nicolai Novak Cano. Strig. Arch. Zoliensis [más kézzel] donavit Collegio 1622” BEKK, Ant.Tyrn. 1622/2. – RÓNAY: *i. m.* – SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* (továbbiakban SZINNYEI) IX. Bp. 1903. 1117. col.

³² Szuhai könyve: BEKK, Ant.Tyrn. 1632/50. – SZINNYEI XIII. Bp. 1909. 1153. col. – *Adattár* 34. 7. számú irata.

³³ Babóthy könyve: BEKK, Ant.Tyrn. 1632/67. raktári jelzete: BEKK, Vet. 16/70. „Francisci Babothy Tyrnauensis Canonici Poseniensis 1617.” – SZINNYEI I. Bp. 1891. 312. col.

³⁴ DÜMMERTH 1964 – BEKK, Ant.Tyrn. 1632/45.

³⁵ Thurzó könyve, az eredeti hártakötés supralibrosszán felirat: „C(omes) G(eorgius) T(hurzó) R(egni) H(ungariae) P(alatinus)” BEKK, Ant.Tyrn. 1632/32. – PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban „Nicasii Ellebodii Casletani et amicorum”.* = MKsz 1983. 225. – LUDÁNYI Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben.* In: *Adattár* 10. – *Collectanae Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére.* Szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERÜ Bálint. Szeged, 1990. 271–277. – A könyvjegyzékének kiadását l. *Adattár* 11. 505–535.

³⁶ Kovacsóczy könyve: BEKK, Ant.Tur. II/3. Báthory István udvari papjának, Stanisław Sokolowski-nak a teológiai munkája (Krakkó, 1593), amelyet a lengyel király küldött kedves emberének: „Magnifico Wolfango Kowaciokij Stephanus Rex Poloniae mittit: postulans ut ad eius lectionem sedatis accedar affectibus, animoque praeparato etc.” – A turóci jezsuita rendház 1704-es katalógusa említi a kötetet: l. *Adattár* 17/1. 253. – DÜMMERTH 1963.

³⁷ A használatra vonatkozó adatok értelmezésében segítségemre volt: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Írták és összeállították HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1991. (továbbiakban: ZRINYI 1991) 41–49. és 465–503. – MONOK István: *Olvasmánytörténeti forrásaink, értelmiségtörténet.* In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században.* Szeged, 1988. 169–181. munkája. – Az olvas-

vasmánytörténetben, természetesen inkább negyed- és nyolcadrésű köteteket forgattak mint súlyos fóliánsokat, latin klasszikusokból sajátították el a grammatikai ismereteket és jó néhány, főleg a kézikönyvek kategóriájába tartozó művek olvasásánál érvényesültek gyakorlati szempontok. Érdeemes megfigyelni a jezsuiták cenzúrázási szokását néhány kötetben, protestáns szerző vagy szellemi közreműködő (pl. Philipp Melanchthon) nevének áthúzását vagy kivakarását a címlapon. Janus Pannonius híres műve (Zsámboki kiadása: Bécs, 1569)³⁸ pajzán epigrammáit betintázták, illetve Giovanni Valeriano *Hieroglyphica* (Lyon, 1594)³⁹ című művében található akt-metszeteket retusálták.

4. Az összeírás és a katalogizálás ideje és módja. Itt a possessor-bejegyzések adatait értelmezem, illetve bemutatom, hogy milyen szakrendbe tették 1632-ben és 1690-ben.

5. Jegyzetek és a bibliográfia. A könyvről szóló szakirodalom hivatkozásai szerepelnek együtt a lehetséges tulajdonosok életrajzi adataival és a könyv hányódásának történetével, ha rekonstruálható. Példaként álljon itt Kempis Tamás *Krisztus követése* című munkája (Lyon, 1587)⁴⁰, amely Znióváralján maradt a 17. században, nem került a vágsellyei és a nagyszombati rendház könyvtárába. Majd a budai kapucinusok bibliotékájában bukkant fel, s innen került az 1950-es években az Egyetemi Könyvtárba. Ugyanakkor érdekes a hazai nyomtatású *Confessionale* története is. Dümmerth tanulmányában téves nyomdahellyel szerepelt. Hibás volt Vértesy megállapítása is, csak egy példány került a könyvtárba a 18. századi abolicciókor (lepoglavai pálos kolostor kötete), a másik szintén nagyszombati volt, 1632-ben írták össze. Az eredetileg ősn. 44. jelzet alatt található kötetet 1927-ben elcserélték a berlini Staatsbibliothek öt ősnymtatványára és egy RMK-ra.⁴¹ Meglepő, hogy a J 2. katalógusban csak két 16. századi *Confessionale* található, ősnymtatvány egy sem.

II.

A második munkafázis a két katalógus szövegkiadása betűhív olvasatban. A tulajdonosi bejegyzésekből feltételezhető, hogy a znióváraljai és a vágsellyei korszakban is volt katalógusa a könyvtárnak, ám ezek elpusztulhattak az 1605-ös

mánytörténeti megközelítésre l. még FARKAS Gábor: *A 16–17. századi polgári könyvtárak típusai.* = MKsz 1992. 100–121. – MONOK István: *Könyvtárak és könyvolvasás.* = Iskolakultúra 1997. 5. sz. 17–22. – VARGA András: *Orvosaink olvasmányműveltsége a 17. században.* = Iskolakultúra 1997. 5. sz. 35–39. – DOMOKOS György – HAUSNER Gábor – VESZPRÉMY László: *Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben.* = MKsz 1997. 33–57.

³⁸ BEKK, Ant.Tyrn. 1622/1.

³⁹ BEKK, Ant.Sell. I/11. Ezt a szokást még a 17. században is őrizték, Luther fordításai pl. a Biblia haeretica-csoportba kerültek. Marót Miklós szíves közlése.

⁴⁰ BEKK, Ant.Tur. I/21.

⁴¹ BEKK, Ant.Tyrn. 1633/1. raktári jelzete: BEKK, Inc. 46. – DÜMMERTH 1963 – VÉRTESY 1964 – BORSA Gedeon: *A hazai ősnymtatványok példányai.* = MKsz 1988. 128–132.

menekülés következtében. Így az egyetem alapítását megelőző időben az oktatáshoz oly nélkülözhetetlen könyvtár előfeltételévé vált egy használható katalógus készítése. A ránk maradt katalógus datálatlan és csonka. Ám a könyvtár rekonstruálása itt siet a segítségünkre, az antiquissima-kötetek megőrizték az összeírás időpontját: 1632, illetve találunk közöttük olyan köteteket, amelyek leírása a ma már hiányzó oldalakon lehetett. Dümmerth Némethi Jakab személyében ismerte fel a kézirat készítőjét, aki hozzávetőlegesen 1500 kötet katalogizálását végezte el. A szerzőket keresztnévük alfabetikus sorrendjében [!] tünteti fel, jelzi a kolligátumokat is, így lehetővé válhat a ma már csonka vagy szétszedett kötetek azonosítása. Ezzel a módszerrel sikerült Jan Dantyszek, Báthory András és Háportoni Forró Pál tulajdonában lévő, majd később a nagyszombati jezsuitákhoz került kötet valamikor meglévő egységét – legalábbis hipotetikusán – helyreállítani.⁴² Sajnos az Egyetemi Könyvtárban még a 19. század folyamán rosszul felfogott állománygyarapítási és gyűjteménynövelési céllal gyakran szedtek szét kolligátumokat, sőt kódexeket is, mert ősnymtatványt, RMK-t vagy nyelvemléket tartalmazott, illetve mint azt a Cicero-kötet is bizonyítja, igyekeztek csak a szöveget figyelembe véve „teljes” művet összerakni.

1690-ben katalogizálta Szentiványi Márton az akkor már 5500 kötetesre duzadt állományt, s itt a vezetéknevek szerepeltek alfabetikus sorrendben, minden betűnél 23 tudományszakkal. A rendkívül precíz leírások mellett a könyvtáros feltüntette a beszerzés és/vagy összeírás időpontját is. Ez az adatsor egyedülálló lehetőséget biztosít számunkra, a nyomtatás éve és a beszerzés dátuma közötti ún. késési index ilyen hatalmas forrásmennyiség esetében már alkalmassá válhat arra, hogy a jezsuita rend állománygyarapítási trendjének változásait szemléltethessük. A szövegkiadás során számos példával találkozhattam, amikor ez a késési index nulla, tehát még a nyomtatás évében sikerült a kötetet megszerezni.

A későbbiekben tanulságos lesz az egyes tudományszakok beszerzési indexét a feltárt bibliográfiai tételek tárgyszavaival összevetni. Szentiványi pontos katalogizálása alkalmas a még könyvraktárak mélyén fekvő kötetek nyomra vezetésére, illetve a már nem létező könyvek identifikálására. Erre a munkafolyamatra azért is szükség van, mert valószínűleg kevés könyvvel bővíthetjük tovább az antiquissima-gyűjteményt. Számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy az évszázadok során a könyvtár régi anyaga több ok miatt erősen lecsökkent. 1605-ben Bocskai közeledtével a menekített könyvanyag egy része a Dunába veszett. A legenda szerint, amit egyébként a szakirodalom cáfol, 1774-ben a tutajjal költöztetett állomány egy része szintén a folyóba került. Ugyanakkor biztosan tudjuk, hogy a költözést megelőzően nagyarányú selejtezést végeztek, a könyvek egy része Nagyszombatban maradt, illetve a környékbeli lelkészkedő pap-ság között osztották szét. Ismert az a feltételezés is, hogy a legnagyobb bibliofil értékeket Bécsbe vitték, ám erre tárgyi bizonyíték nincs. 1787–1797 között hét árverést rendeztek, amelyek során körülbelül 25 ezer kötet található gazdá-

⁴² BEKK, Ant. Tyrn. 1632/70. raktári jelzete: BEKK, Vet. 22/24. – FARKAS Gábor: *Egy lengyel humanista (Jan Dantyszek) könyve*. = MKsz 1995. 76–87.

ra.⁴³ E kötetek jó részét külföldi antikváriusok vásárolták meg; ez lehet a magyarázata, hogy az elkövetkező évszázadok során kevés nagyszombati tulajdonú könyv került vissza az Egyetemi Könyvtár állományába szekularizáció, aukció vagy ajándékozás formájában.⁴⁴

A katalógusok szövegkiadása lehetővé teszi, hogy a 16–17. századi nyomda-termelésünkről való ismeret néhány fontos adattal bővüljön. Állításomat ismét egy jellemző példával támasztom alá. Az 1632-es katalógus egyértelműen szerzőként tünteti fel Pálffy Katát (1542–1616)⁴⁵, Illésházy István nádor özvegyét, akinek két művét megnevezi: *Pönitenciának tüköre* (Bártfa, 1626)⁴⁶ és *Beszédek magyarul* (Bártfa, 1626). Az első nyomtatvány a bibliográfiákból ismert, fordítóját, aki német eredetiből dolgozott eddig nem azonosítottuk. A másik könyv ismeretlen ez ideig, feltehetően szintén a Klósz nyomda terméke volt. Mivel egyetlen, csonka példányban csak az Egyetemi Könyvtárban található meg, feltételezhetjük, hogy a kötet antiquissima. A katolikus elmélkedés ajánlása Thurzó (III.) Kristóf özvegyének Erdődy Zsuzsannának szól. A Pálffyak a Bakócz családdal rokonságba kerülve felvették az erdődi előnevet, tehát Pálffy Kata és Erdődy Zsuzsanna között rokonsági kapcsolat is létezett.

Az 1690-es katalógus is gazdag eddig nem regisztrált hungarikákban, elég csak megemlítenem, hogy adatai szerint 1483-ban Velencében is adtak ki magyar krónikát. Szentiványi jelzi, más ősnymtatványokhoz képest szokatlanul, hogy a könyvt „Typo Veteri”. Nem tudjuk, hogy ez a Hess-féle budai krónikát vagy a Thuróczi által írott magyartörténetet jelöli, esetleg egy harmadik műről van szó.⁴⁷

⁴³ VÉRTESY 1964 – DÜMMERTH 1963 – PÁLVÖLGYI 1968 – TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatakorában (1773–1791)*. = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* III. Bp. 1966. 101–145. – BEKK, Rar. Hung. 583–588a *Catalogi licitationum in Bibliotheca Regiae Universitatis 1787–1797*. – SZALATNAI Rezső: *Kempelen Farkas és az Egyetem átköltöztetése Nagyszombatról Budára*. Bp. 1959. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 6.)

⁴⁴ A vágsselyei menekülésről és a könyvek pusztulásáról: *Adattár* 34. 460–461. – Az ajándékozásra pl. BEKK, Ant.Tyrn. 1618/6. eredetileg a firenzei jezsuita kollégiumé volt, majd a nagyszombati jezsuitákhoz került 1618-ban. Néhány éve kaptuk ajándékba a nagyszombati könyvtárból.

⁴⁵ RMNY 1348., raktári jelzete: BEKK, RMK I. 91.

⁴⁶ BEKK, Ms J I. C betű: „212. Catharinae Palfi Speculum Poenitentiae in 8. emporetica charta flava Bartfae 1626. (...) 217. Catharinae Palfi Orationes Vngaricae in 8. in pergameno Bartfae 1626.” – NAGY V. Pest, 1859. 225–226. *Pálffy Kata leveleskönyve*. S.a.r. Ötvös Péter. In: *Adattár* 31. Szeged, 1991. – Elképzelhető, hogy az Illésházy-könyvtárban is megvolt egy-egy példánya. I. *Adattár* 11. Szeged, 1983. 149–151. „In cista numero undecimo. Libros hungaricos diversos.” – Az Illésházy-könyvtárról: BERLÁSZ Jenő: *Az Illésházy-könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből*. = OSZK Évkönyv 1967. 57–97. – ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár a XVII. század elején (Illésházy István)*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szeged, 1988. 149–157.

⁴⁷ VÉRTESY Miklós: *Magyar nyelvű könyvek az Egyetemi Könyvtár régi állományában*. = MKsz 1966. 66–70. – Uő.: *Egy 1483-ban kiadott magyar krónika*. = MKsz 1964. 74.

Szükségessé vált, hogy az eddig nem regisztrált hungarikákról a lehetőséghez mérten mindent kiderítsünk, hiszen a középkori és koraújkori könyvpusztulások miatt – a levéltári források mellett – más eszköz nem lévén a korszak könyvkultúrájának rekonstruálására. Ezt a célt szolgálná a J 1. illetve a J 2. katalógusban lévő, eddig nem azonosított kötetek bibliográfiai feltárása, számolva azzal a szomorú helyzettel, hogy az esetek többségében csak sejtéseink lehetnek az adott könyv tartalmáról (szerzőjéről, kiadásáról) a kéziratokban található néhány szavas címléírás alapján.

III.

A harmadik munkafázis az adatbázisnak a létrehozása lesz.⁴⁸

A számítógépes adatbázisok felhasználása a különböző állományegységek rögzítésére csak az elmúlt évtizedben kezdődött el. Egy később elkészülő egységes adatbázis felépítése a különböző szoftverek és nemzeti szabványok miatt egyre későbbre tolódik. Egy régikönyves adatbázis egy hagyományos katalógushoz képest lényegesen több információt képes hordozni. Az adatbázis feltöltése – mint a legkomolyabb műveletek egyike – két módon történhet: vagy már meglévő katalógust viszik át számítógépre (scannerrel), vagy a retrospektív katalógizálás során, minden egyes kötetet kézbe véve, új feltérési szempontokat kialakítva. Az első mellett a gyorsaság, a második mellett a pontosság szól.⁴⁹

1. Első lépésként a könyv bibliográfiai tulajdonságait tárjuk fel. A keresési lehetőség a következőképpen oszlik meg, kiemelve egy lehetséges mezőt: a szerző (Cicero, M. T.) esetében kereshetünk a mű címére (Epistolae ad familiares), formátumára (fólió), a kiadás helyére (Velence), a kiadás idejére (1487), a kiadójára (Andreas de Paltaszichis), megadhatunk tárgyszavakat (latin irodalom), és a mű nyelvét (latin). Az adatbázis értékét nagyban növelni fogja, hogy az összetett keresések révén néhány művelődéstörténeti mozzanat is adatolható lesz. Reményünk szerint bemutatható lesz például időrendi sorrendben Cicero minden művének akár velencei, akár párizsi, vagy más kiadása. Megfigyelhetjük, hogy a formátum változásai miképpen illeszkednek az európai

⁴⁸ MONOK István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. Kandidátusi disszertáció. Szeged, 1992. rövidített változatban: *Olvasmánytörténeti dolgozatok*. V. Szeged, 1993. – Uő.: *A könyv- és könyvtártörténeti kutatások helyzete és finanszírozása. A szegedi könyvtörténeti kutatások 1980–1995. (Esettanulmány)*. = *Könyvtári Figyelő* (továbbiakban: KnyF) 1996. 23–29. – A már működő szegedi adatbázisról I. KEVEHÁZI Katalin – VARGA András: *Régi könyvek számítógépes feldolgozása a JATE Központi Könyvtárában*. L. Konferencia 1995. – Hálózatról elérhető: <http://www.bibl.u-szeged.hu/~clio/keve>. – Itt emelném ki a szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtár régikönyves adatbázisát, amely munkám alapját képezi, s szeretném megköszönni a könyvtár munkatársainak: Bakonyi Gézának, Kevéházi Katalinnak, Kokas Károlynak, Monok Istvánnak és Varga Andrásnak a segítségét.

⁴⁹ W. SALGÓ Ágnes: *A régikönyvek számítógépes feldolgozásának...* L. Konferencia 1995.

nyomtatás irányvonalába, nevezetesen hogyan csökken a könyvek mérete, milyen módon válnak a latin és görög klasszikusok fóliáns kiadási „zsebben viselős könyvecskévé”. A szerző, tárgyszavak és a mű nyelvének a kombinációjával megismerhetjük egyes nyomdák kiadási politikáját, adott szerzők milyen műveit részesítették előnyben a sajtó alá rendezéskor. Természetesen úgy gondoljuk, hogy a szakirodalom által megírt tényekhez csak apró adalékokat nyújthatunk, pl. a nagyszombati egyetemi könyvtár beszerzési stratégiáját.

2. A második lépés a két kéziratos katalógus cíMLEÍRÁSÁNAK egymáshoz illesztése, amely további kérdéseket vet fel. Tanulságos a két katalógizálás közti különbség (ha van ilyen) összevetése. Több esetben nem tudtuk azonosítani a kérdéses szerzők egyes kiadásait. Furcsa, hogy a ma is megtalálható spanyol nyelvű Ovidius-kiadás (Antwerpen 1551) nem szerepel az 1632-es katalógusban, pedig antiquissima, 1615-ben szerezte be a nagyszombati kollégium. Ugyancsak meglepő a magyarországi kiadású *Confessionale* esete is, hiszen 1633-ban katalógizálták, viszont az 1690-es katalógusban egy példányára sem bukkantunk rá, jóllehet két kötetnek is kellene szerepelnie. Lehet, hogy Szentiványi, eltévesztve az impresszum évét, 16. századi nyomtatványként írta le.⁵⁰ Mindenesetre ez a művelet sor jól demonstrálja, hogy a ma is létező könyvek feltárásával együtt a katalógusok adatai adnak árnyaltabb képet a korabeli állományról. Szándékunkban áll feltüntetni minden egyes kötetnek a jezsuita szakrendjét, ezzel is hangsúlyozva a rend tudományfelosztásának fontosságát.

3. A harmadik lépés a könyvek egyedi tulajdonságainak az elemzése lesz. Megkíséreljük csak az adott könyvre vonatkozó adatok öszetett vállatását. A könyvkötés művészettörténeti jelentőségén túl, művelődéstörténeti értékkel is bír. A könyvek nagy részét már a tulajdonosa kötteti be, látja el szupralibrosszal, exlibrisszel, s így egy-egy könyvtár rekonstruálása fontos adalék lehet a kötések vizsgálata.⁵¹ Azt is szem előtt kell tartani, hogy az adott könyvnek ki(k) volt(ak) a birtokosa(i), milyen mélységben és milyen formában használta(k), mikor katalógizálták először. A már említett Sokołowski mű tulajdonosa volt Kovácsóczy Farkas, a znióváraljai jezsuita kollégium, illetve a 17. században rezidencia. Használatára nincs adatunk. 1590 után, vagyis a turóci jezsuita kollégium megnyitása után szerezték be, feltehetően az erdélyi kancellár kivégzése (1594) előtt. A kötetnek az ún. késési indexe hét év, ami a megmaradt állományt, illetve a 16. század körülményeit ismerve alacsonynak mondható.

⁵⁰ BEKK, Ms J 2. „Antonini Archiep(isco)pi Confessionale Fidei Folio Nirembergae 1507. Tabulae lignae 1631. (...) Antonini Archiep(isco)pi Summula Confessionis Folio minor Coloniae 1578. corio rubro cum tabulis 1632.”

⁵¹ Itt mondok köszönetet Rozsondai Marianne-nak, a munkám iránti figyelemért, önzetlen segítségéért, hogy tanácsait a tanulmányomban hasznosítani tudtam.

4. Ezután következhetne a három lépés eredményeinek az összeillesztése. Optimális esetben körülbelül 5000 könyv azonosítását tudjuk elvégezni. Ebből az adathalmazból megközelítőleg 1000 kötet az 1632-es katalógusban is szerepel, vagyis metszete annak a két adatbázisnak, amelyek újabb információkat szolgáltatnak az adott könyvekről. Hozzávetőlegesen 250 könyv ma is megtalálható az antiquissima-állományban, s ezek többsége szerepel mind a két kézirat katalógusban.

Az adatbázis létrehozása és az adatbázis-kezelő rendszer kiválasztása előtt tisztáznunk kellett néhány problémát:

1. Adattartalom: Milyen adatokat akarunk felvinni s ehhez milyen mezőket kell definiálnunk (pl. szerzőségi adatok, cím, kiadás stb.)? Az adatmennyiség nagysága, hány dokumentum kerül feldolgozásra, milyen mélységben kívánjuk a dokumentumokat feltárni (pl. bibliográfiai leírás, rövid tartalmi feltárás stb.)?

2. Adatmezők: Hány karaktert tartalmaznak, változó vagy azonos hosszúságúak legyenek-e az egyes adatmezők?

3. Karakterkészlet: Milyen karakterkészletet kell kezelnie a rendszernek (pl. magyar karakter, számok)?

4. Műveletek: Milyen műveleteket akarunk a segítségével elvégezni? pl.: adatok rögzítése, javítása, törlése, visszakeresés (egyszerű, összetett), statisztikák készítése.

5. Hardver igények: Milyen számítógépen fut (PC, nagygépek), illetve elérhető-e majdan hálózaton keresztül?

Olyan adatbázis-kezelőre volt tehát szükségünk, amely személyi számítógépre telepíthető, több ezer rekord tárolására alkalmas (kb. 5000 dokumentumról tárnánk fel adatokat), egyszerűen kezelhető, lehetőleg magyar felülettel rendelkezzen, a törzsfájl folyamatosan frissíthető legyen, az általa létrehozott adatok konvertálhatóak legyenek más adatbázisokba, s a létrejövő adatbázis mind lokálisan, mind hálózaton keresztül elérhető legyen.

Az igények felmérése után a Micro-ISIS szöveges adatbázis-kezelő rendszert választottuk. Igaz ugyan, az Egyetemi Könyvtár rendelkezik saját integrált könyvtári rendszerrel, de mivel ez még nem üzemképes, így a munkát az ISIS-szel kezdenénk el.⁵² Terveink szerint az így létrejövő adatbázis később a Dynix-Horizon⁵³ részévé válna.

⁵² A keresőnyelv 1994-ig az IIF (Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program) körében legelterjedtebb, s az UNESCO által támogatott ISIS (Integrated Set of Information System) volt, amely többféle számítógépen, többféle operációs rendszer alatt használható. Nagy IBM gépekre kifejlesztett változata a CDS/ISIS, személyi számítógépen DOS alatt futó változata pedig a MicroISIS. – ERDŐS István – BISZAK Sándor: *A FREETEXT szöveges információkereső rendszer*. = Tudományos és Műszaki Tájékoztató (továbbiakban: TMT), 1988. 91–97. – JACSÓ Péter: *A Micro-ISIS lehetőségei újabb változatainak tükrében*. = TMT 1988. 104–105. – GERŐ J. Péter: *TEXTAR. Egy hazai fejlesztésű szöveges adat-báziskezelő rendszer*. = KnyF 1990. 194–222.

⁵³ A kiépülő integrált könyvtári rendszerrel ismertető: MOHOR Jenő – SZELLE Béla: *ELMESO: összefogás három egyetem könyvtári információs rendszerének megújításáért*. = TMT 1994. 289–293.

A program változó hosszúságú mezőket képes kezelni. Régikönyvek esetén ez igen fontos lehet, hiszen a négy karakterből álló kiadás éve mező nem lehet azonos hosszúságú például a jóval több karakterből álló mű címe mező hosszúságával. Logikusan felépített menürendszerrel dolgozik, a főmenüből indíthatók a különböző szolgáltatások. Igen nagy előnye, az előre megtervezett adatmodell (rekordszerkezet, űrlap, megjelenítő és nyomtatási formátum, indexfájl) a program futása közben is módosítható. A szoftver új verziójával lehetővé vált az invertált fájlba való közvetlen betekintés, a szabad szövegkeresés és az alapvető matematikai műveletek elvégzése. Többszemponútú visszakeresést biztosít pl. a cím- és szerzőségi, a kiadási, terjedelmi adatok, a tárgyszó, a nyelv és ezek bármilyen kombinációja szerint. Néhány adat:

1. Maximális rekordhossz: 8000 karakter
2. A mezők maximális száma egy rekordban: 200
3. A kereshető elemek sorainak maximális száma: 200
4. Több mint 16 millió rekordot tartalmazhat:⁵⁴

A rekord szerkezetének létrehozása

A szakirodalomban kiemelten tárgyalt problémák adatbázisunk létrehozása során bennünket sem kerültek el. A régi nyomtatványok mint speciális dokumentumok speciális rekordszerkezetet igényeltek. Az eddig elvégzett kutatómunka, a gyűjtemény sajátosságai, az egyéb régikönyves adatbázisok rekordszerkezetének megismerése, valamint az akadémiai Könyvtörténeti Bizottság által kidolgozott adatelemek⁵⁵ alapján a következő adatmezőket definiáltuk:

1. Raktári jelzet. A lehetőség szerint a könyv minden régi raktári jelzete szerepelne a jezsuita korszaktól napjainkig. A régi katalógusok és a gerincre ragasztott betű és szám jelzések valószínűsítik a könyvek elhelyezésének módját, abc sorrendben, s téma szerint foglaltak helyet a raktárpolcokon. Mivel a gyűjtemény jelentős része a Ritkaságtár része, így nemcsak antiquissima kötetekről van szó, hanem ősnymtatványról, RMK-ról, aprónymtatványról, antiquáról. Ez esetben a raktári jelzet nem egyezik meg a rekonstrukciós jelzettel.⁵⁶

2. A szerző neve. A könyvben szereplő névforma, valamint a nemzeti névalak és az egységesített forma is. A görög szerzőknél gondot okozott, hogy az Egyetemi

⁵⁴ BAKONYI Géza – KOKAS Károly: *MicroISIS vagy TEXTAR*. = KnyF 1991. 219–255. – Hunyadiné NASZÁDOS Edit – TOLNAI György: *Könyvtári rendszerek PC környezetben*. = KnyF 1992. 619–635. – KOKAS Károly: *Új, integrált könyvtári rendszerek a hazai piacon*. = TMT 1992. 311–332.

⁵⁵ Az Akadémia Könyvtörténeti Bizottsága 1986-ban ajánlást dolgozott ki a Magyarországon őrzött régi nyomtatványok bibliográfiai felvételére. A készülő adatbázisra I. KÁLDOS János – ROZSONDAI Marianne: *Kísérlet az MTAK régi könyveinek számítógépes feldolgozására, különös tekintettel az ősnymtatványokra*. L. Konferencia 1995.

⁵⁶ Pl. BEKK, Ant.Tur. I/2., raktári jelzete: BEKK, Vet. 49/43., régi jelzete: Hb 2r 146.

Könyvtár hagyományához – latinus forma – képest az új átírás lépett érvénybe, s a modern könyveket is tartalmazó katalogizálási modul nem tudja elkülöníteni a listás megjelenítésben a régikönyvek szerzőjétől. Így Homérosz neve ‘Omeros formában szerepel Homerus helyett. Sok aukciónál hosszabb utánjárással deríthető csak ki az eredeti névforma, illetve a különböző névvariánsok. Lúcio André De Resende (1500–1573) portugál költő, történész az Egyetemi Könyvtárban a szülőföldje után, mint Eborensis szerepel. A *Jöcher* az Andreasról utal az Eborensisre, illetve az Eborensis az Andreasra. A kör ezzel bezárulhatna, ha a de Resende címszónál nem bukkanánk a keresett személyre, itt semmi nem utal a fenti névváltozatokra, viszont megemlíti Evorát és a keresztnévét, valamint egy feltételezett születési dátumot (1498). A műveinek a címe eloszlatja a bizonytalanságot. Az OSzK antiqua-katalogusa is két személyről tesz említést: Andreas [Rodrigues] Eborensis szentenciagyűjteménye mellett a Resende formánál hozza a szerző híres régészeti munkáját.⁵⁷

3. A mű címe. A címoldalról betűhíven írunk le, ha nagyon hosszú lerövidítjük (250 karakterig, ez magyar címnél egy kicsit rövidebb), és a megjegyzéseknél tárjuk fel. A vagylagos címeket, a párhuzamos címeket és az egyéb címadatokat a főcím részeként írjuk le. Itt tüntetjük fel a kiadásjelzést is.⁵⁸

4. A megjelenés helye. A könyvben szereplő formában (az adatforrásban megadott helyesírással és nyelvtani esetben), valamint szögletes zárójelben az egységesített formát is feltárjuk.⁵⁹

5. A nyomdász és/vagy a kiadó neve. Szellemi közreműködők feltárása kiemelt fontosságú, s a vizsakereshetőségüket biztosítani kell. Példaként említhetjük a Manutius család tagjait, akik hét esetben szerepelnek a szerzői listán. Aldus Manutius jun. mint kiadó, mint kiadó és kommentátor, nyomdász, s mint egy mű szerzője szerepel az adatbázisunkban. Aldus Manutius sen. két tétellel szerepel mint nyomdász (Andrea Torresanoval), Paulus Manutius egyszer mint a könyv szerzője, másodszor mint aki a szöveget gondozta, sajtó alá rendezte.⁶⁰

6. A megjelenés ideje. Arab számmal, az anno és egyéb kifejezések elhagyásával írjuk át.

7. Formátum. Folio, quarto, octavo stb. formában írjuk le.

8. A kiadás azonosító adatai. Minden kiadvány beazonosításához igénybe vesszük az elérhető hazai és külföldi katalógusokat, néhány esettől eltekintve mindig találtunk hivatkozható bibliográfiai számot.⁶¹

⁵⁷ *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. 1–4. Hrsg.: Chr. G. JÖCHER. Leipzig. 1750–1751. – *Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok*. Összeállította: SOLTÉSZ Erzsébet, VELENCZEI Katalin, W. SALGÓ Ágnes. Bp. 1990. A 352–353., illetve R 197.

⁵⁸ A 240-es MARC mezőben lehetőség adódik az egységesített cím megjelenítésére.

⁵⁹ Így a megfelelő mezőben egyaránt kereshetünk a Basileae illetve a Basel formára is.

⁶⁰ Pl. BEKK, Ant.Tur. I/10. vagy BEKK, Ant.Tur I/6.

⁶¹ *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*. Hrsg.: von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. (Red.): Irmgard BEZZEL. Bd. 1–. Stuttgart, 1983–. – *Catalogue général des livres*

9. A kötetben található bejegyzések. Szignált, kéziratos bejegyzések, pecsétek, ex librisek, lényegesebb margináliák betűhű leírása datálással.⁶²

10. A tulajdonosi bejegyzések. A személyek feltárása életrajzi adatokkal (Kovacsóczy Farkas 1540–1594, erdélyi kancellár), mikor szerezte be a könyvet, esetleg honnan, mennyiért, milyen alkalmából. Az intézmény mikor szerezte be, hogyan változott a tulajdonos minősége (turóci rezidencia → turóci kollégium → vágsellyei kollégium → nagyszombati kollégium → pozsonyi kollégium → nagyszombati egyetem → Egyetemi Könyvtár).⁶³

11. Összeírás. Ha kideríthető a család-, rend és intézmény történetéből, vagy a nyomtatványban található adatokból. Utalnék itt az első turóci periódus problematikájára, hiszen az összeírás éve mellett a rendház neve is hiányzik, csak feltételezhetjük, hogy a turóci rendház még a kollégium megnyitása előtt szerezte be a köteteket 1586–1589 között.⁶⁴

12. Késési index. A könyv kiadása és beszerzése között eltelt idő.

13. A mű tárgyszavai. Megpróbálunk olyan tárgyszavakat használni, ahogyan az olvasó a katalógusban keresni fogja. Az RMNy rendszerére épített tárgyszó-katalógusunk valószínűleg a felöltés során módosulni fog.

14. A jezsuiták által adott tárgyszavak.⁶⁵

15. A mű nyelve.⁶⁶

16. Terjedelmi adatok. Itt a dokumentumnak megfelelő oldal- vagy lapszámot adunk, az arab és római számokat a kiadvány szerint közöljük, a számozatlan oldalakat szögletes zárójelben arab számmal tüntetjük fel.

17. Megjegyzések.

Milyen összetett keresésekre adnának lehetőséget ezek a mezők? A leltári szám, a kiadás-azonosítás adatait, valamint az oldalszámot leszámítva bármely többi mezőt kombinálhatjuk egymással, a Boole-operátorok segítségével. Megtudhatjuk, hogy létezik olyan kiadása Arisztotelész *Metafizikájának*, amelyet Lyonban 1586-ban nyomtattak és eredeti vörös bőrkötésben ma is megtalálható az Egyetemi Könyvtár régi gyűjteményében, szerepel a két kéziratos katalógusunkban, illetve egy felvidéki neosztoikus értelmiségi kör (Káldy Ferenc és barátai) olvasgatta, tartalmi kiemelésekkel látta el a 16. század utolsó évtizedeiben.

imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs. 1–231. Paris, 1897–1981. – *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum.* London, 1962. – *Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum.* I–VII. Baden–Baden, 1962–1982.

⁶² A feltárás módszeréről. I. ZRINYI 1991.

⁶³ Pl. BEKK, Ant.Tyrn. 1616/1. raktári jelzete: BEKK, Inc. 274.

⁶⁴ Pl. BEKK, Ant.Tur. I/15.

⁶⁵ Pl. „Humanistae”.

⁶⁶ Pl. hun = magyar. Ettől eltér a megjelenítés ha fordítás, akkor az eredeti nyelv jelzése (ger = német), ha többnyelvű (latgrc = latin–görög)

Az egyes rekordokhoz mellékelnénk a címlap másolatát is. Az adatbázis elkészülte után, a hazai és külföldi példákhoz hasonlóan, szeretnénk azt az Interneten keresztül is elérhetővé tenni, Telnet hívással, valamint WWW felületen keresztül egyaránt.

1996 januárjától indult meg az Egyetemi Könyvtárban a Dynix-Horizon rendszer tréningprogramja. Májusig a rendszer tesztelése és az adatbázis elveinek tisztázása történt meg. A tréningszakaszban számos kérdés vetődött fel, többek között a nevek egységesítésének problémái, a régi nyomtatványok tárgyszavazása, speciális jegyeinek (kötésre, tulajdonosaira, használatára vonatkozó adatok) feltárása és megjelenítése.⁶⁷ Gondot okozott az adatelemekekre való visszakeresés megoldása, az alaprekord mezőihez továbbiakat kellett illeszteni. Ez év májusától elkezdődött a rendszer feltöltése, több mint 100 régi könyv található már az adatbázisunkon. Jelenleg a megoldandó problémák közé tartozik elsősorban a régi könyves – ez esetben az Antiquissima-gyűjtemény – illetve a később létrehozandó, az Egyetemi Könyvtár modern állományától elkülönített állományegységek (metszet- és térképtár, kódexek, vetustissima stb.) adatbázisát valamilyen módon teljesen leválasztani a most kiépülő, modern könyveket tartalmazó rendszerről. Másodsorban a katalógusunk még hálózaton nem hozzáférhető, 1997 végére számolhatunk ezzel a lehetőséggel.⁶⁸

*A rekord szerkezete*⁶⁹

Az Egyetemi Könyvtár integrált rendszere: a Dynix-Horizon, OS/2 operációs rendszer alatt működik. A modern könyvekhez képest régi nyomtatványok feldolgozása – speciális tulajdonságaik miatt – elkülönítve történik, más lelőhely azonosítóval (Location), hiszen a köteteket fizikailag is külön tároljuk.

⁶⁷ Hasonló problémákról számol be: ROZSONDAI Béla: *Gondolatok és kérdések a régi könyvek számítógépes feldolgozásáról*. L. Konferencia 1995.

⁶⁸ Az egész kérdéskörrel írt kiváló monográfiát BAKONYI Géza – KOKAS Károly: *Könyvtári integrált rendszerek és hazai alkalmazásuk*. Szeged, 1996. Hálózaton elérhető: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/electronic/libsys/>

⁶⁹ *USMARC Format for Bibliographic Data: including Guidelines for Content Designation/Prepared by Network Development and MARC Standards Office*. Washington, Library of Congress, 1994. Ed. Marc Format = MACHine Readable bibliofical data Change Format „Számítógéppel olvasható szabványos bibliográfiai adatsere formátum” amely a későbbiekben MACHine Readable Cataloging Formatra változott.

MARC formátum

040	Katalógus forrása	(Hu ELTE EK)
041	Nyelvi kód	(latin)
090	Raktári jelzet	(Ant. Tyrn. 1632/70.)
100	Szerző	(Alfraganus – arab csillagász)
240	Egységesített cím	(Elementa astronomica – latin)
245	Főcím	(Rudimenta astronomica)
260	Kiadásjelzés	(Nürnberg – Petreius – 1537)
300	Fizikai leírása	(10, 26, 90 pp. – quatro)
500	Általános megjegyzés	(Restaurált.)
510	Bibliográfiai azonosító	(VD/16 A-1202)
562	Kötés	(Eredeti barna bőrkötés.)
590	Használat	(Forró Pál ismeretlen verse.)
600	Személy tárgyszó	(Jan Dantyszek – tulajdonos)
650	Szabadszöveges tárgyszó	(Csillagászat – arab)
651	Földrajzi tárgyszó	(Nagyszombat – kollégium)
700	Szellemi közreműködők	(Albatognius – társszerző)

Példaként nézzünk egy egyszerűbb keresést.⁷⁰ Tárgyszóként megadhatjuk a „jezsuita” kifejezést. A gép 56 találatot hoz a keresésre, különböző minőségű tárgyszó-láncolatot feltüntetve.⁷¹ Az 56 találat valójában 138 kötetet tartalmaz a régikönyvek közül. A következő lépésben megtudjuk, hogy a fent megtalált könyvekből hány darabban nincs kéziratos bejegyzés. 94 esetben nem talált a gép a szűkítéskor. A 94 könyvből tudni szeretnénk, hogy hány darab 16. századi. Ez két lépést igényel. Az első szűkítésben megadjuk a kisebb vagy egyenlő relációban az 1600-as számot a kiadás dátumaként. Ez 84 könyvet érint. Ezek között – természetesen – vannak ősnymtatványok is. A második lépésként a nagyobb vagy egyenlő relációban az 1501-es évszámot írjuk be, s így megkapjuk, hogy a 94 kötetből 79 darab 16. századi. Ez azt is jelenti egyben, hogy 5 kötet ősnymtatvány illetve 10 kötet 17. századi nyomtatvány a fenti 94 kötetből, amelyek használatáról nem tanúskodik kéziratos bejegyzés. Szeretnénk megtudni, hogy ebből a mennyiségből hány kötetnek a kiadója Henricus Ste-

⁷⁰ A keresési lehetőségek: 1. Elsődleges 1. Szerzői betűrend 2. Szerző kulcsszó 3. Cím betűrend 4. Cím kulcsszó 5. Tárgyszó betűrend 6. Tárgyszó kulcsszó 7. Raktári jelzet 8. Vonalkód. II. Másodlagos (szűkítés) 1. Raktári jelzet 2. Megjegyzések a kötésre és a használatra 3. Kiadás éve 4. Kiadó (vagy a nyomdász neve) 5. Kiadás helye. A lehetséges relációk: 1. Kisebb 2. Egyenlő 3. Nagyobb 4. Tartalmazza 5. Kisebb vagy egyenlő 6. Nem egyenlő 7. Nagyobb vagy egyenlő 8. Nem tartalmazza.

⁷¹ pl. Turóc – jezsuita – kollégium – 1590 = 1 TALÁLAT – Nagyszombat – jezsuita – kollégium – 1632 = 99 TALÁLAT = Vágsellye – jezsuita – kollégium – 1600 = 82 TALÁLAT – Turóc – jezsuita – rezidencia – 1586–1589 = 35 TALÁLAT – Firenze – jezsuita – kollégium – 16. sz. = 1 TALÁLAT

phanus (Henri II. Estienne 1531–1598). A gép rövid keresés után kiadja, hogy 3 köteté.⁷² Az összetett keresésre lássunk példát, szintén a tárgyszó mezőben, „turóc OR történelem” 122 találatot hoz a gép. Röviden úgy értelmezhetjük, hogy azokra a kötetekre vagyunk kíváncsiak, melyek a turóci rendház korszakából (1586–1599) kerültek elő – természetesen az időt tetszőlegesen tágíthatjuk és szűkíthejtük pl. a rezidencia (1586–1589) idejére, a rezidencia szó beírásával – illetve történelem tárgyköréből valók. A 33 találat valójában 63 könyvet takar, amelyet szűkíthetünk pl. a kiadás dátumával. Szeretnénk tudni, hogy a 63 kötetből hány darab az ősnymtatvány, így a szűkítéssel a kiadás dátuma mezőbe beírjuk az 1500-at, bejelöljük a kisebb vagy egyenlő pozíciót, s hamarosan megtudjuk, hogy egy munkára illik ez a tulajdonság.⁷³

Az Egyetemi Könyvtár legrégebbi gyűjteményének adatbázisa nem több egy kísérletnél, miképpen lehet felhasználni a művelődéstörténeti elemzésekben a számítógépet, s e praktikus eszköz segítségével talán sikerül jobban megismerni a korszak könyvkultúráját.

GÁBOR F. FARKAS

The Antiquissima Collection and its Database

It is due to Dezső Dümmerth that we know today the so-called Antiquissima Collection (as we call the material acquired before the foundation of the University); he contradicted the specialized literature up to that time and brought to light the fact that the genesis of the University's Library is traceable to the Jesuit colleges' libraries which were founded in the 16th century. It is one characteristic of the early history of the University's Library that it took care of books not only from the half century preceding the University's 1635th year foundation but we can also discover, among the stock of manuscripts, two 17th century catalogues which give us more information on the stock of books of that time. These two catalogues make us possible to reconstruct, without the pretension of completeness, the Nagyszombat University's 5000 volume-Library and indicate the place they occupy in Hungarian history of civilisation and history of library. The reconstruction presents three separate working processes:

1. The individual and bibliographical discovery of the volumes existing in the library's stocks.
2. The letter-perfect publication of the two manuscript catalogues.
3. Making a summary of the sources and transforming them into a database.

⁷² *Anthologa diaphoron epigrammaton palaión*. Genf, 1566. BEKK, Ant.Tur. I/4. – APPIANUS Alexandrius: *Rhómaika*. Genf, 1592. (Fordító Franciscus Beraldus és Sigismundus Gelenius.) BEKK, Ant. Sell. II/4. – THUKYDIDES: *Peri tou Peloponnésiakon polemon biblia októ*. Genf, 1588. (Fordító Laurentius Valla.) BEKK, Ant.Sell. I/2.

⁷³ THURÓCZY János *krónikája* (Brno, 1488) BEKK, Ant.Tur. II/1. raktári jelzete: BEKK, Inc. 338.